

УДК 130.1

к.ек.н., доцент Гончаров В.В.,
Київський національний університет будівництва та архітектури

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Розглядаються визначення поняття «інтелектуальний капітал», його складові, фактори формування інтелектуального капіталу за сучасних умов розвитку України.

Ключові слова: інтелект, інтелектуальний капітал, інтелектуальний капітал у вузькому та широкому поняттях, фактори формування інтелектуального капіталу.

В сьгоднішніх умовах розвитку постіндустріального суспільства, обумовленого змінами основних напрямків нового, шостого технологічного укладу, першочерговим завданням реалізації його ключових напрямків є всебічне використання його найважливішої складової - інтелектуального капіталу. Його реалізація дозволить забезпечити значне підвищення ефективності не тільки виробництва, але і усього відтворювального процесу, посилить конкурентоспроможність продукції, дозволить більш раціонально використовувати усі види ресурсів у створенні матеріальної та нематеріальної продукції.

У формулюванні поняття «інтелектуальний капітал» існують різні точки зору, обумовлені визначенням його основного елемента – інтелекту. Так, інтелект визначається як деяка загальна здатність пристосування до нових життєвих умов; як один із способів набуття знань; як прояв універсальної адаптивності, досягнення «рівноваги» індивіду з середовищем. [1]

Інтелект визначається і як властивість практично мислячого розуму, що виражає його здатність до створення та примноження інформації. [2]

У відповідності з цим інтелектуальний капітал визначається як знання, навички та виробничий досвід конкретних людей та нематеріальні активи, що включають в себе патенти, бази даних, програмне забезпечення, товарні знаки та ін., які виробничо використовуються в цілях максимального прибутку та інших економічних і технічних результатів. [3]

Інтелектуальний капітал також визначається у вузькому та широкому поняттях. У вузькому понятті інтелектуальний капітал є характеристикою виключно самого індивіду чи групи таких і включає в себе сукупність розумових, креативних, творчих сил і здібностей, обумовлених компетенціями, знаннями, вміннями, переконаннями і т.д.

В широкому розумінні – інтелектуальний капітал, разом з когнітивно – творчими силами і здібностями людини, включає також і продукти інтелектуальної праці[4]. І якщо одна із складових інтелектуального капіталу (розумові, творчі здібності і т.д.) постійно розвиваються, вдосконалюються, є основою (сходиною) для подальшого розвитку розумових, творчих здібностей людини, то результати такої діяльності (патенти, винаходи і т.д.) будучи верхівкою технічного прогресу в певний період часу, в подальшому втрачають свою значущість, даючи дорогу іншим, більш високим зразкам техніки та технологій (століття пару, електрики, сьогодні – нанотехнології і т.д.).

Формування інтелектуального капіталу і можливості його ефективного використання залежать від багатьох факторів. Одним із найважливіших є система освіти, охорони здоров'я, можливості практичної реалізації інтелектуального потенціалу людини або групи людей.

В сучасних умовах для майбутнього України найбільш важливою задачею є формування і розвиток системи освіти, особливо вищої. Така постановка питання має особливе значення не тому, що початкова та середня освіта менш значима, кожна сходинка освіти має своє значення. Проте успіх на кожному рівні освіти залежить перш за все від рівня вищої освіти.

Завданням інститутів та університетів є підготовка високоосвічених спеціалістів всіх галузей народного господарства. В цій системі першочергове значення повинно приділятися формуванню дійсно вищої освіти, а не підміні його випуском спочатку спеціалістів, а в другу чергу – з вищою освітою. Нахил саме до цього напрямку проявляється різким скороченням гуманітарних дисциплін, переведенням деяких із них в категорію вільного вибору відвідування студентами.

Перехід на Болонську систему освіти посилює і без того напівзруйновану вищу освіту. Бездумне копіювання західних систем підготовки спеціалістів призводить до занепаду суті вищої освіти. Введення нових, а по суті чужих сходінок кваліфікації випускників вузів (бакалавр, магістр), надає «головного болю» і підприємствам, які вже не можуть визначитися, який об'єм роботи довірити бакалавру. Адже їх випускають і коледжі, і університети. «На папері» виходить один кваліфікаційний рівень, а за об'ємом знань – абсолютно різні спеціалісти.

Не меншої шкоди приносить і система тестування знань студентів. Без сумніву, що для виконання певних завдань та розрахунків необхідно знати таблицю множення, але випускник ВНЗ повинен не механічно запам'ятовувати той чи інший об'єм знань і таким же чином давати відповіді на питання тесту. Випускник повинен вміти логічно мислити, щоб із більшості варіантів в конкретній ситуації обґрунтувати єдину правильну відповідь, єдине правильне

рішення. Для цього йому необхідно не тільки знати готові формули, але і логічно мислити, у розвитку чого, і в цілому інтелекту, важливу роль грають гуманітарні дисципліни. Саме вони здатні розвивати більш високий рівень розумої логіки, співставляти та давати оцінку реальній соціально – економічній ситуації, сприяти більш глибоким роздумам і дослідженням політики, проведеної в країні.

Вирішення задач підготовки висококваліфікованого спеціаліста (а не спеціаліста з вищою освітою) залежить і від об'ємів фінансування вищих навчальних закладів. Так, витрати на фінансування системи освіти в цілому, і системи вищої освіти зокрема, мають тенденцію до скорочення.

Таблиця 1.

Фінансування освіти в Україні (% від ВВП).

Роки	Фінансування сфери освіти в цілому	Фінансування вищої освіти
2009	8,2	3,5
2014	6,9	2,7
2016 (прогноз)	6,0	2,3

Див.: Василь Божко. Финансирование образования: сколько, кому, как.- Зеркало недели. Украина. №28, 12 августа, 2016 г.

Як видно з даних таблиці, доля витрат на освіту, в тому числі і на вищу, постійно знижується. І ці цифри не враховують вплив інфляції, що ще більше зменшує їх реальне наповнення у витратах на освіту.

Важливою складовою проблеми, що розглядається, є витрати на охорону здоров'я. Тому що саме здорова людина здатна працювати, здобувати знання та ефективно їх застосовувати в своїй професійній діяльності. Однак і тут ситуація варта співчуття. Витрати на охорону здоров'я також мають тенденцію до скорочення. Так, якщо у 2010 році вони становили 6,9% ВВП, у 2014 році – 4,1%, то на 2016 рік заплановано 2% від ВВП. Із раніше запланованих 20 програм розвитку охорони здоров'я профінансовано лише 10. На закупівлю ліків виділено коштів у 2,2 рази менше від необхідних. [5] Мабуть, що такий стан у цій важливій сфері позначився і на зменшенні чисельності населення України за перше півріччя 2016 року на 102,4 тисячі чоловік. По показникам смертності на 1000 чоловік населення України займає 1-е місце у Європі та 2-е у світі.

Проявляти та реалізовувати свої інтелектуальні здібності людина може тільки в результаті діяльності як у сфері матеріального, так і у сфері

нематеріального виробництва. Але інфраструктура, що розвалюється, не дає можливості розкритися потенціальним можливостям людини. Якщо станом на 1.03.2013 року в країні було зареєстровано майже 1,334 млн. підприємств, то на 1.05.2015 року – близько 1,089 млн. Таке скорочення підприємств відбувається практично у всіх видах діяльності і формах власності. Не вдаючись до детального аналізу динаміки інфраструктурних показників, можна сказати, що така ситуація не сприяє розвитку важливої складової виробничих сил – людини, та розвитку її інтелектуальних здібностей.

Не зважаючи на такі негативні тенденції та результати розвитку України, ігнорування необхідності використання можливостей інтелектуального капіталу набуває особливої актуальності. Обумовлено це і тим, що в сучасних умовах інтелектуалізації виробничих процесів використання цього потенціалу є ключовим моментом вдосконалення відтворювального процесу на основі досягнень НТП, росту економічного потенціалу країни, підвищення її конкурентоспроможності, можливості займати гідне місце в системі світових господарських зв'язків.

Ставлячи завдання підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу необхідно визначитися з критеріями, за якими вона буде оцінюватись.

Так, одним з них є співвідношення витрат та результатів. Від дає найбільш загальне уявлення щодо ефективності реалізації результатів інтелектуального капіталу, так як в його основі лежить показник ресурсовіддачі. Проте на результати інвестицій в більшості випадків впливає не стільки їх об'єм, скільки своєчасність цих затрат, врахування зовнішнього імпульсу інтелектуальної діяльності. У ряді випадків успіху досягають не тільки розробники чогось нового, але і своєчасність сприйняття нововведення, його творча переробка, зафіксована у вигляді нового готового інтелектуального продукту.

При всій значущості цього показника він має і певні недоліки. Ресурсовіддача не відображає достатність і своєчасність отриманого ефекту. Співвідношення між ефектом та затратами може бути одним і тим же при різних величинах затрат і результату, що може відноситись до короткострокового, а не довгочасного періоду.

Співвідношення між затратами та ефектом від них не містить інформації про джерела затрат, за рахунок яких досягається ефективність. Відсутність прямого зв'язку між ними у кількісному аспекті обумовлена і тим, що на сучасному етапі розвитку більш важливими стають не кількісні, а якісні характеристики затрат.

Крім того, не можна провести прямої залежності між об'ємом затрат на інвестиції та передбачуваним результатом, як і навпаки, які необхідні затрати для того, щоб досягнути чітко встановленого результату.

Про формування інтелектуального капіталу можуть свідчити такі показники, як інвестиції у нематеріальні активи, динаміка виконання НДДКР, інноваційна активність, впровадження інноваційних продуктів у матеріальному та нематеріальному виробництві.

За період 2011 – 2015 рр. динаміка капітальних інвестицій має наступну тенденцію (таблиця 2).

За період, що розглядається, інвестиції у нематеріальні активи збільшились. Проте слід враховувати, що купівельна спроможність гривні за цей же період знизилась втричі, та в реальному обчисленні, незважаючи на збільшення абсолютної суми витрат на нематеріальні активи, цієї суми недостатньо хоча би на колишньому рівні фінансування до 2014 року.

Частка нематеріальних активів на балансі українських підприємств становить менше 1 %. Можливо, що таке положення пов'язане з недооцінкою нематеріальних активів, недообліком їх капітальної вартості і неможливістю реальної оцінки передбачуваного прибутку від використання інтелектуального продукту у поточному періоді чи віддаленій перспективі.

Таблиця 2.

Динаміка капітальних інвестицій (млрд.грн.).

	2011	2013	2014	2015
Всього кап. Інвестицій	259,9	267,7	219,4	251,2
В т.ч. у нематеріальні активи	250,5	257,1	212,3	233,4
У %% до всього об'єму КІ	96,4	96,0	96,6	93,0
В нематеріальні активи	9,4	10,6	7,4	17,6
У %% до всього об'єму КІ	3,6	4,0	3,4	7,0

Складена з: UKRSTAT.ORG - Капітальні інвестиції в Україні.

Що стосується об'єму виконаних НДДКР, то їх доля у ВВП країни має стабільну тенденцію до скорочення (таблиця 3).

Із таблиці видно, що структура НДДКР має різноманітну тенденцію. Їх питома вага в загальному об'ємі ВВП постійно знижується (з 0,9% у 2010 році до 0,64% у 2015 році). У той же час аналогічні витрати у країнах ЄС – 28 становили 2,01%. Більше всього подібні витрати були у Фінляндії – 3,31%,

Швеції – 3,3%, Данії – 3,06%, Німеччині – 2,85%. [6] Зменшується і доля фундаментальних досліджень, від яких залежить технічна та технологічна незалежність країни. Водночас трохи виросли прикладні дослідження та розробки, а доля науково – технічних послуг в загальному об’ємі виконаних НДДКР практично не змінилась, на що вплинули нерозвиненість ринку інтелектуальних продуктів, що в свою чергу створює перепони на шляху формування та розвитку інтелектуального капіталу.

Це вплинуло на негативну динаміку виконаних НДДКР.

Таблиця 3.

Об’єм виконаних наукових та науково – технічних робіт (млрд. грн.)

Роки	Об’єм НДДКР	Фундаментальні дослідження		Прикладні дослідження		Науково – технічні послуги		%% у ВВП
		млрд. грн.	%%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%%	
2010	9,9	2,2	22,1	6,7	67,4	1,0	10,4	0,9
2012	11,3	2,6	23,3	7,4	66,0	1,2	10,7	0,8
2013	11,8	2,7	22,9	7,9	66,7	1,2	10,4	0,8
2014*	10,95	2,5	22,6	7,3	66,2	1,2	11,2	0,69
2015*	12,6	2,5	19,6	8,8	69,7	1,35	10,7	0,64

Складена з: UKRSTAT.ORG – Наукова та інноваційна діяльність (1990 - 2015).

*2014, 2015 рр. без АР Крим і території АТО.

Аналіз даних цієї таблиці та таблиці 3 свідчать про подорожчання кожної одиниці наукової продукції, про недостатнє фінансування наукових досліджень, що не дозволяє у повній мірі реалізовувати ще існуючий в країні інтелектуальний потенціал. В державі не створена надійна система підтримки підприємств, що займаються інвестиційною діяльністю в пріоритетних сферах народного господарства, не створена система стимулювання розробки та впровадження нової техніки і технологій, що здатні компенсувати розробникам втрати з відволіканням коштів на наукові розробки і невизначеністю, а в більшості випадків і не гарантованістю компенсації їх результатами.

Таблиця 4.

Результати виконаних НДДКР.

(тис. одиниць)

	2005	2010	2013	2014
Кількість виконаних наукових та науково – технічних робіт.	63,9	52,0	47,9	43,0
З них:				
- Створення нових видів техніки	3,8	2,3	2,1	1,8
- Створення нових видів технології	5,4	5,7	5,0	3,2
- Створення нових видів матеріалів	1,1	1,4	1,2	1,1

Складена з: Наукова та інноваційна діяльність в Україні, 2014 рік. Стат. зб., К., Держкомстат, 2015, с. 125.

В цілому можна зробити висновок, що перехід економіки в постіндустріальну стадію розвитку залежить від ефективного використання результатів творчої діяльності людини. Для цього потрібна розробка діючої системи продукування, захисту, відтворення та використання інтелектуального капіталу. Це набуває особливої актуальності в період розпочатого шостого технологічного укладу [7], здатного забезпечити підйом економіки країни. Його важливою складовою є галузі авіа-, судно-, автомобіле-, верстатобудування, атомна промисловість, сонячна енергія, молекулярна біологія, генна інженерія та інші, тобто все те, що може дати необхідний результат тільки за високого рівня інтелектуального капіталу країни та його реалізації.

Література.

1. PSYERA –інтернет – ресурс: <http://psyera.ru//obschenie-...>
2. Нижегородцев Р.М. Информационная экономика: в 3 кон. Кн.1. Информационная Вселенная: Информационные основы экономического роста/Р.М.Нижегородцев. - М.: Кострома. – 2002.
3. Корзникова Г.Г. Менеджмент в образовании: практический курс.- М.: «Академия», 2008. – 288 с.
4. Р.М. Нижегородцев, Т.П. Витушкина. Роль интеллектуального капитала в современных экономических системах: адаптивность, эффективность, управление изменениями. – Мировая, национальная и региональная экономика. – Вестник Челябинского государственного университета. 2014, № 18 (347). Экономика. Вып. 46. - С. 41-52.
5. Зеркало недели. Украина, - 17 января 2016 г.
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні, 2014 рік. – Стат. зб., К.: Держкомстат, 2015. - 80 с.

7. Сергей Глазьев. Последняя мировая война. США начинают и проигрывают. («Коллекция Изборского клуба»). – М., Книжный мир, 2016. – 512 с.

Аннотация

Рассматриваются вопросы определения понятия «интеллектуальный капитал», его составляющих, факторы формирования интеллектуального капитала в современных условиях развития Украины.

Ключевые слова: інтелект, інтелектуальний капітал, інтелектуальний капітал в суженом и широком понятиях, факторы формирования інтелектуального капітала.

Annotation

Discusses the definition of "intellectual capital", its components, factors of formation of intellectual capital in the modern conditions of development of Ukraine.